

ВАЖЛИВІ ЗАГАЛЬНОЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ ТА
МОЖЛИВІ НАПРЯМИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

УДК 656.7:658 (045)

А. М. Штангрет

Українська академія друкарства

**БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ:
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

Розглядається сутність поняття «безпека» та взаємопов'язаних з нею категорій.

Безпека, розвиток, інтерес, небезпека, стійкість

Питання пошуку шляхів забезпечення безпеки як на макро-, так і на мікрорівні останнім часом набувають все більш актуального характеру. Причини цього різноманітні, але найсуттєвішими є швидка зміна та неможливість прогнозування динаміки зовнішнього середовища. Невизначеність ускладнює процес гарантування безпеки, а відтак вимагає більш чіткого трактування суті та причин зміни не лише рівня безпеки, але й взаємопов'язаних понять. Лише комплексний розгляд усіх елементів системи безпеки уможливило забезпечення формування теоретичного підґрунтя для управління процесом гарантування безпеки певної соціально-економічної системи.

Значний внесок для формування сучасного розуміння поняття «безпека» зробили вітчизняні вчені О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін.

У працях вітчизняних науковців доволі глибоко досліджуються необхідність, причини та функції безпеки на різних рівнях, в умовах ринкових трансформацій, подальшого розвитку набули теорії ризиків і антикризового управління, розроблено загальні підходи до аналізу й оцінки функціональних складових безпеки. Однак ще багато аспектів даної багатопланової і складної проблеми не з'ясовано. Це стосується передовсім самої суті безпеки, її взаємозв'язку з категоріями, що дозволило б розробити ефективну систему безпеки на різних рівнях управління.

Метою цієї статті є розкриття сутності та визначення взаємозв'язку і залежності між складовими елементами системи безпеки.

Наукові дослідження основ безпеки проводилися ще в давнину, а окремі трактування згадувалися в роботах Цицерона (106–43 р. до н. е.). Так, у Стародавньому Римі чітко виділяли дві ключові функції соціальної системи: розвитку і безпеки [8]. Функція розвитку — це дії, пов'язані з реалізацією інтересів і спрямовані на закономірну зміну конкретних матеріальних об'єктів, такі, що ведуть до виникнення їх якісно нових станів або принципово нових об'єктів, — як цілісних своєрідних систем. Функція безпеки — це конкретні дії, які необхідно здійснити, щоб захистити функцію розвитку соціальної системи від загроз — як потенційних, так і реальних, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Розвиток і безпека, як дві найважливіші функції життєдіяльності соціальної системи, які взаємопов'язані між собою, окремо здійснюватися в принципі не можуть. Взаємозалежність між розвитком і безпекою є не тільки найважливішою особливістю соціальної форми розвитку, а фактично розвиток і безпека — це дві сторони загального процесу життя соціальної системи, життя людини і суспільства. Доповнюючи висловлені міркування, слід наголосити, що без гарантування безпеки будь-яка людська діяльність виявляється безцільною, а відтак забезпечення безпеки на усіх рівнях управління є пріоритетним завданням і потребує особливої уваги.

Реалізація зазначених функцій можлива через окреслення суті певної сукупності потреб. Так, потреби в розвитку полягають у прагненні будь-якої соціально-економічної системи до переходу в новий досконаліший стан порівняно з попереднім, що об'єктивно зумовлено дією законів матеріалістичної діалектики. Потреби ж у безпеці передбачають стабільне існування суб'єкта в певних конкретних умовах місця і часу.

Потреби в розвитку чи безпеці так і можуть залишитися потребами, якщо не буде реальних передумов для їх задоволення, що передбачає усвідомлення потреби та її перетворення в інтерес, тобто «потреба», в свою чергу, реалізується через іншу економічну категорію — «інтерес». Можна стверджувати, що виникнення інтересів спричинено об'єктивною необхідністю задоволення матеріальних і духовних потреб людини і є передумовою існування будь-якої соціально-економічної системи.

Відштовхуючись від того, що кожна система має доволі значну кількість інтересів різного рівня пріоритетності, а величина ресурсів є обмеженою, констатуємо, що задоволення кожного наступного інтересу супроводжується виникненням певних протиріч у різноманітних сферах суспільних відносин, причому в кожній з цих сфер суперечності мають внутрішній і зовнішній характер. До того ж протиріччя завжди знаходяться не в статичному стані, а динамічно розвиваються, змінюючи свою спрямованість і зміст під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Мають місце систематичне народження нових та розвиток старих протиріч під впливом зміни як середовища функціонування, так і сукупності інтересів.

Виникнення та розвиток протиріч у науковій літературі пов'язано з таким поняттям, як «небезпека», тому розглянемо його детальніше. Здійснене узагальнення дозволило виділити наявність значної кількості відмінних точок зору щодо суті небезпеки, тому приділимо увагу лише окремим. Так, Є. Олейніков визначає небезпеку як цілком усвідомлену, але не фатальну ймовірність заподіяння шкоди, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, яким притаманні вражаючі властивості [9]. М. Єрмошенко доводить, що небезпека – це об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на якесь явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що спричинить занепад, кризовий стан тощо [4]. З. Герасимчук та Н. Вавдіук [2] вважають небезпекою стан, за якого відбувається деструктивний вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіону, унаслідок чого нищиться його економічний потенціал, втрачається здатність до самовідтворення та захисту, що призводить до незадоволення потреб й інтересів населення, колапсу регіону. Узагальнюючи процитовані визначення, можна стверджувати, що реалізація протиріч і спричиняє виникнення небезпеки, яка, у свою чергу, знижує рівень безпеки та загрожує існуванню будь-якої соціально-економічної системи.

З поняттям «небезпека» доволі часто пов'язують інший термін – «загроза». Так, В. Ярочкін визначає загрозу як небезпеку на стадії переходу з можливості в дійсність, висловлений намір або демонстрацію одних заподіяти шкоду іншим [18]. Тобто цей автор ототожнює загрозу з небезпекою. Схожої думки дотримується М. Єрмошенко, вважає, що загроза – це конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов [4].

Спираючись на процитовані та інші визначення загроз, які містяться в науковій літературі, можна стверджувати, що загроза є однією з форм небезпеки, сукупність негативних факторів чи умов зовнішнього і внутрішнього середовища соціально-економічної системи, які призводять до зниження рівня безпеки, і потребує завчасного розпізнавання та прийняття адекватних рішень [15–17].

Одночасно із загрозою, стосовно поняття «небезпека», вживається ще один термін – ризик. Так, Є. Олейніков визначає ризик як можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта [9]. Я. Белінська схиляється до думки, що під ризиком потрібно розуміти економічну категорію, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання і яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру [1]. В. Глушенко твердить, що ризик – це невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому, причому ризик в економічному контексті може бути як негативним, так і позитивним явищем [3].

Попри наявність відмінних точок зору, можна запевняти, що наявність ризику спричиняє зменшення рівня безпеки, а відтак ризик потрібно вважати, як і загрозу, формою небезпеки.

Якщо реалізація функції розвитку пов'язана з виникненням потреб, інтересів, а як наслідок і загроз та ризиків, що викликають зростання небезпеки, то стосовно функції безпеки доцільно говорити про досягнення певних інтересів через стабільний, стійкий стан системи. Так, під стійкістю будь-якого явища або процесу мається на увазі несхильність його коливанням і змінам; твердість, сталість і надійність [12]; стабільність, перебування в одному стані; здатність зберігати даний стан, незважаючи на дію різних сил [13]. Сама ж сталість виступає однією з найважливіших характеристик поведіння відособленої, автономно функціонуючої системи щодо тих зовнішніх умов, в яких вона знаходиться. Проведене дослідження дозволило виявити наявність значної кількості трактувань цього ключового в системі безпеки поняття. Так, на думку дослідника Л. Карася, «стійкість або стабільність — це здатність повертатися в деякий стійкий стан після порушення останнього під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників» [5]. Схожої думки дотримуються і Т. Клебанов, Н. Дубровіна та О. Полякова, адже у їхньому трактуванні стійкість або стабільність означає, що при виникненні збурення, яке злегка виводить систему зі стану рівноваги, система прагнучиме відновлення колишнього стану [6].

Учений Р. Пастернак-Таранущенко вказує на те, що стабільність базується на забезпеченості необхідними ресурсами, а економічна безпека — на їх достатній кількості [10]. Більш чітко конкретизує цю точку зору Г. Чернова, яка доводить, що стабільність функціонування об'єкта господарської діяльності залежить від забезпеченості необхідною кількістю матеріальних, фінансових, трудових і часових ресурсів [14].

Відповідно до вищевикладених тлумачень стійкості, узагальнюючи та поєднуючи їх, можна стверджувати, що стійкість функціонування об'єкта повинна характеризуватися збереженням на певному рівні, у заданих межах його найважливіших показників господарської діяльності, здатністю оптимально використовувати свої ресурси, швидко й ефективно реагувати на зміни навколишнього середовища.

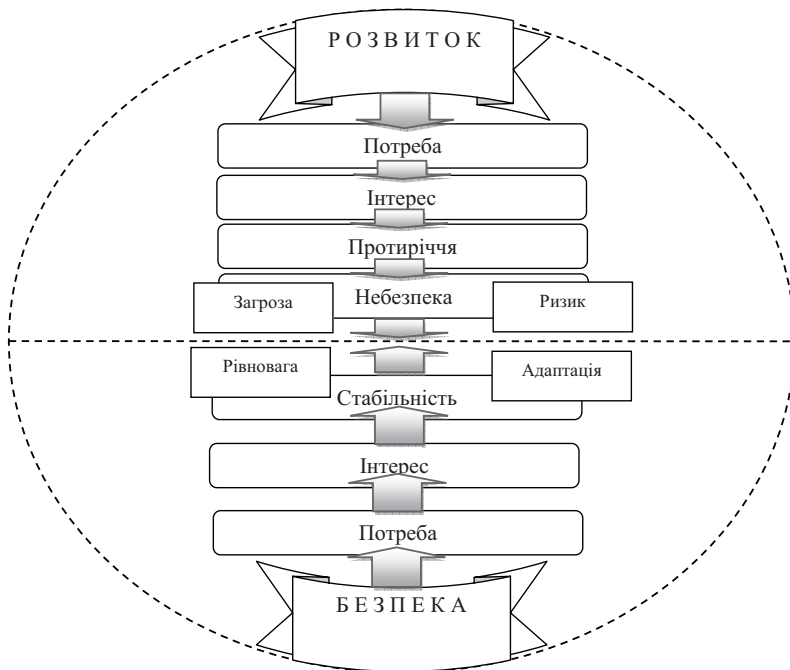
Для досягнення стійкості система управління (підприємства) має забезпечити прийнятну ефективність у межах можливих відхилень найважливіших показників, що можна охарактеризувати як стан рівноваги. Так, автор Л. Лопатніков рівновагу багато в чому характеризує взаємодією різноспрямованих сил, вплив яких взаємно погашається таким чином, що властивості системи, які спостерігаються, залишаються незмінними [7]. Звідси — стійкість системи забезпечується не тільки рівновагою, тобто певною незмінністю усіх ресурсів та процесів, якими характеризується система, але й незмінністю контрольованих відхилень від заданих параметрів; будучи наслідками зовнішніх впливів, вони сприяють підвищенню ефективності існування системи.

Суттєвий вплив зовнішнього середовища не завжди уможлиблює дотримання рівноваги, а відтак доцільно розглянути ще одне дотичне поняття — «адап-

тація». Так, В. Самочкін [11] під адаптивністю розуміє процес цілеспрямованої зміни параметрів, структури і властивостей об'єкта у відповідь на зміни, що відбуваються, а під адаптацією – процес пристосування структури і функцій системи до умов зовнішнього середовища.

Як підсумок, логічним буде висновок, що основними передумовами гарантування безпеки певного суб'єкта є забезпечення стійкості через дотримання умов рівноваги, а при зростанні впливу зовнішнього середовища і неможливості контролю змін у внутрішньому середовищі – здійснення адаптації для збереження самої системи та приведення її структури та наявних ресурсів у відповідність до нових умов функціонування.

Узагальнюючи викладені міркування, можна стверджувати, що охарактеризовані поняття взаємопов'язані, і їх можна об'єднати для визначення та характеристики процесу розвитку й гарантування безпеки певної соціально-економічної системи (див. рисунок).

Декомпозиція складових категоріального апарату безпеки соціально-економічної системи

На наш погляд, гарантування безпеки соціально-економічної системи повинно передбачати як ранжування за пріоритетністю для існування самої системи сукупності інтересів, так і завчасне визначення, ідентифікацію та роз-

роблення адекватних управлінських рішень стосовно загроз і ризиків з метою зниження рівня небезпеки.

Здійснене теоретичне дослідження дозволило обґрунтувати взаємозв'язок між сукупністю понять «безпека», «розвиток», «потреба», «інтерес», «протиріччя», «загроза», «ризик», «небезпека», «стійкість», «рівновага», «адаптація», що стало підґрунтям для формування теоретичних засад створення системи безпеки, яка уможливило гарантування безпечних умов існування та розвитку певної соціально-економічної системи.

1. Белінська Я. В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків / Я. В. Белінська // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 10. — С. 34–40.
2. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : моногр. / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. — Луцьк : Надстир'я, 2006. — 243 с.
3. Глушенко В. В. Управление рисками. Страхование / В. В. Глушенко. — М. : ТОО НПЦ «Крылья», 1999. — С. 11–16.
4. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. — К., 2001. — 309 с.
5. Карась Л. Принятие управленческого решения с учетом риска // Проблемы теории и практики управления / Карась Л. — 1993. — № 3. — С. 69–71.
6. Клебанова Т. С. Моделирование экономической динамики / Т. С. Клебанова, Н. А. Дубровина, О. Ю. Полякова и др. — Х.: Изд. дом «ИНЖЭК», 2004. — 244 с.
7. Лопатников Л. И. Словарь современной экономики / Л. И. Лопатников. — М.: АБФ, 1996. — 700 с.
8. Минаев Г. А. Безопасность организации : учеб. / Г. А. Минаев. — К. : КНТ, 2009. — 440 с.
9. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. — М., 1997. — 288 с.
10. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави: проблеми та механізми їх розв'язання / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісн. НАН України. — 1998. — № 11–12. — С. 67–71.
11. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия. Анализ и планирование / В. Н. Самочкин. — М.: Дело, 1999. — 336 с.
12. Семенов А. И. Предпринимательская логистика / А. И. Семенов; в 2 ч. — СПб: Изд. СПбУЭФ, 1994. — Ч. 1. — 124 с. Ч. 2. — 175 с.
13. Философский энциклопедический словарь / сост. Е. Ф. Губский и др. М.: ИНФРА-М, 1999. — 574 с.
14. Чернова Г. В. Практика управления рисками на уровне предприятия / Г. В. Чернова — К., 2000. — 164 с.
15. Штангрет А. М. Поняття «безпека», «небезпека», «ризик», «загроза»: суть та взаємозв'язок / А. М. Штангрет // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 9. — С. 37–42.
16. Штангрет А. М. Сутність поняття «безпека» та взаємопов'язаних з нею категорій / А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). — 2010. — № 2. — С. 75–83.
17. Штангрет А. М. Управління економічною безпекою підприємств авіаційної галузі : моногр. / А. М. Штангрет. — Львів: Укр. акад. друкарства, 2011. — 272 с.
18. Ярочкин В. И. Секьюритология — наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. — М. : Ось-89, 2000. — 400 с.

БЕЗОПАСНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Рассматривается сущность понятия «безопасность» и взаимосвязанных с ней категорий.

SECURITY SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS: THEORETICAL ASPECTS

The article deals with the essence of the concept of «security» and associated it with category.

Стаття надійшла 21.09.2012

УДК 338.2:339.9

Н. О. Горін*ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»***МІЖНАРОДНЕ НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

Розглянуто форми міжнародного науково-технічного співробітництва. Визначено найефективніші шляхи залучення іноземної техніки та технологій. Досліджено особливості й результати економічної співпраці СРСР із західними компаніями під час індустріалізації народного господарства.

Трансфер технологій, міжнародне науково-технічне співробітництво, угоди технічної допомоги, модернізація економіки

В умовах глобалізації світової економіки міжнародні економічні відносини відчутно впливають на розвиток будь-якої країни світу. Створення життєздатної економіки ринкового типу вимагає “відкритості” національного господарства, розширення зовнішніх економічних зв’язків, активної участі в системі міжнародного поділу праці. Розвиток науки і техніки має значний вплив на поступ країн в цілому та на поліпшення їх взаємовідносин з розвинутими державами. У сучасному світі розробляються такі складні та капіталомісткі технології, що навіть країни, які є лідерами за рівнем індустріального розвитку й обсягом капіталу, об’єднують свої зусилля з іншими. Тим більше таку потребу відчуває Україна, адже з об’єктивних причин після розпаду Радянського Союзу відбулося значне звуження технологічного простору, в якому здійснювалася господарська діяльність її підприємств. Україні необхідно спрямовувати зусилля на забезпечення стабільного взаємовигідного міжнародного співробітництва з надійними партнерами, зумовлюючи приплив товарів, послуг, інвестицій і технологій у національну економіку та враховуючи при цьому досвід попереднього економічного розвитку.

Деякі аспекти розвитку науково-технічного і технологічного співробітництва між країнами та підприємствами розглянуто в працях А.С. Філіпенка, С.Я. Боринця, В.А. Вергуна, Є.Ф. Жукова, Ю.М. Зверева, О.І. Рогача, Ю.Г. Козака, А.І. Кредісова, С.В. Фомишина, І.П. Продіуса, Д.Г. Лук’яненка, Ю.В. Макогона, А.І. Тищенко, К.А. Семенова. Питання технологічного розвитку й трансферу технологій на національному та міжнародному рівнях відображено в роботах В.М. Гейця, Ю.М. Бажала, В.В. Єльнікова, А.П. Шпака, О.О. Дагаєва, В.М. Полтеровича, О.Ф. Андросової, О.А. Мокія, В.П. Соловйова, Л.І. Федулової, Б.М. Чумаченка, Н.Г. Георгіаді, В.В. Калініна, М.Л. Катешова, В.С. Лисенка, Г.А. Андрощука. Аналізом форм міжнародного економічного співробітництва й трансферу технологій займалися закордонні вчені М. Блекені, В. Чадсон, Г. Хеллейнер, Е. Менсфілд, П. Мачлінські, С. Патель, П. Роффе, С. Верм.